

Om zijn opstand te doen slagen, moest Oranje de radicale calvinisten en de veel gematigder stadsbesturen bijeenhouden. Dat was een bijna onmogelijke taak. Hij had de calvinistische edelen nodig om leiding te geven aan de oorlogsvoering, maar besepte als geen ander dat hij zonder de steun van de steden de oorlog niet kon betalen. Deze politieke spagaat verklaart dat Oranje Lumey zo lang mogelijk de hand boven het hoofd hield, tegen de wensen van de Staten van Holland in. Terecht betoogt Oosterhuis dat de ware oorzaak voor diens ontslag niet zijn misdadig optreden tegen de katholieke bevolking was, maar het feit dat zich na Oranjes overkomst naar Holland plotseling twee kapiteins op de brug bevonden. De trotse, impulsieve Lumey kon het niet verkroppen dat zijn onafhankelijke rol was uitgespeeld, terwijl Oranje het risico niet kon nemen dat Lumey zich aan het hoofd zou stellen van de calvinistische ultra's.

Dit boek biedt geen verrassende nieuwe inzichten en is ook geen definitieve biografie. Wie een vlot geschreven schets van een kleurrijk figuur uit de tijd van de Opstand wil lezen, zal er plezier aan beleven.

H. F. K. van Nierop

A. Th. van Deursen, *De hartslag van het leven. Studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam: Bert Bakker, 1996, 464 blz., f 65,-, ISBN 90 351 1780 8).

In de lange maar koude zomer van 1996 is de grootste levende kenner van de Republiek na een hoogleraarschap van bijna 30 jaar met emeritaat gegaan. De mijlpaal is minder onopgemerkt voorbijgegaan dan de betrokkene wellicht zal hebben gewenst. Ongetwijfeld betekent zijn afscheid een aderlating voor het universitair onderwijs en onderzoek en een opluchting voor de universitaire bureaucratie. De grootste winnaar lijkt echter het wetenschappelijk onderzoek. Ongestoord kan de gedreven en begenadigde schrijver, die over een ijzeren zelfdiscipline en volharding moet beschikken, verder bouwen aan een imponerend oeuvre, dat de tand des tijds lang zal trotseren. Liefhebbers van de Gouden Eeuw kijken met spanning uit naar de biografie over prins Maurits die op stapel staat.

Naast *Bavianen en slijkgeuzen*, *Mensen van klein vermogen* en *Een dorp in de polder* vormen de verspreide wetenschappelijke geschriften de vierde pijler van het oeuvre van de scheidende hoogleraar. Hun bundeling heeft lang op zich laten wachten. Elk kent de uitnemende opstellen over figuren als Maurits, Cats en Rembrandt, over fenomenen als de Unie van Utrecht, de Raad van State en de Staat van Oorlog en over buitengewesten als Groningen en Drente; acht andere essays completeren het volumineuze boekwerk. Toch wekt de selectie enige verbazing. Hoofdstukken uit *Bavianen en slijkgeuzen* en *Jacobus de Rhoer* lijken in een bundel als deze minder op hun plaats. Enige van de fraaiste syntheses daarentegen, die een ereplaats in het boek zouden verdienen, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden' alsmede 'De Raad van State onder de Republiek', schitteren door afwezigheid. Het is voor mij onbegrijpelijk hoe zoiets kan gebeuren. Gaarne zou men enkele van de minder belangrijke opstellen willen opofferen om plaats in te ruimen voor deze meesterlijke beschouwingen. Het boek sluit af met een bibliografie, die de omvangrijkheid en veelzijdigheid van het oeuvre van Van Deursen ten overvloede illustreert.

In een inleidend woord zet G. J. Schutte zijn collega in het zonnetje. Terecht meent hij dat het belang van de scheidende hoogleraar primair is gelegen in het eigen geluid dat hij laat horen. Dit geluid komt tot uiting in een aparte schrijfstijl, een eigen onderzoeksterrein, een eigen thematiek, een aparte benadering en een scherpe stellingname. Alles aan Van Deursen is even karakteristiek voor zijn persoonlijkheid, het kenmerk van de waarlijk groten. Niemand schrijft zulke korte, heldere en scherpe zinnen vol ironie en sarcasme. De taal lijkt simpel maar

dwingt tot nauwkeurig lezen en nadenken. De auteur trekt daarbij een streng gelaat doch maakt de lezer steeds aan het lachen. Vrijwel niemand hield zich in de jaren 1970 bezig met de geloofsbeleving en de volkscultuur als sociaal fenomeen. De auteur was een roepende in de woestijn; de bijval die de naar veler mening nogal beschrijvende en oppervlakkige boekjes over volkscultuur verwierven was gering. Vooral na de verschijning van S. Schama's bejubelde *The embarrassment of riches*, dat Van Deursen in een fijnzinnige maar genadeloze beschouwing terecht heeft afgemaakt, is men zijn profetische gaven op waarde gaan schatten. Dit geldt, in mindere mate, ook voor zijn aanpak van het staatsbestel vanuit de dagelijkse bestuurspraktijk en voor zijn kijk op het provinciaal gebeuren vanuit de periferie. De auteur heeft constant een voorttrekkersrol vervuld, zonder dat dit op het moment zelf, mede door zijn bescheiden presentatie, voldoende werd ingezien en gewaardeerd. Vrijwel niemand stelt het menselijk denken en handelen en het collectief normen- en waardenpatroon bij het historisch proces zo centraal. De grote kracht van Van Deursen ligt niet in het ontleden van abstracte verschijnselen en ontwikkelingen maar in het kweken van begrip voor en het geven van inzicht in het denken en doen van mensen en groepen mensen, die met hun positieve en negatieve trekken vol liefde en zonder erbarmen worden geportretteerd. Zijn doel is naar eigen zeggen de doden 'recht te doen'. Mensenliefde en mensenschuwheid lijken hand in hand te gaan en het inzicht in de menselijke soort te verscherpen. Weinigen laten zich zo door de primaire bronnen leiden zonder ook maar één moment gevaar te lopen dat de uitkomst op een omgevalen kaartenbak gaat lijken. Terecht oordeelt Van Deursen dat een zo getrouw mogelijk beeld van het verleden in sterke mate afhankelijk is van een zo intens mogelijk contact met het primair materiaal. Geen van de toonaangevende historici heeft in zijn leven meer tijd in archieven doorgebracht. Nu zegt dit niet alles; enige hebben naar verluid nooit een archief van binnen gezien.

Het eigen geluid van Van Deursen komt echter het beste tot uiting in zijn scherpe stellingname. Nooit onderschrijft hij voetstoots het gangbaar oordeel; constant onderwerpt hij dat aan een zeer kritisch onderzoek aan de hand van de primaire bronnen. Hoewel de scherpheid van het oordeel wordt afgezwakt door het overvloedig materiaal en het genuanceerd betoog laat hij over zijn zienswijze geen twijfel bestaan. Deze visie is altijd goed onderbouwd en moeilijk te bestrijden. Ondanks het adagium 'recht te doen' aan de doden heeft men echter steeds het gevoel dat Van Deursen zowel het verleden als het heden door een ruit van matglas beschouwt. Natuurlijk maakt iedere historicus van naam zich daaraan schuldig; de gevolgen zijn echter doorgaans minder ingrijpend, omdat vrijwel geen mens een wereldbeeld van zulk gewapend beton bezit. Het opvallende is dat dit beter voelbaar dan aanwijsbaar is. Van Deursen is een veel te groot historicus om zich gemakkelijk op dubieuze interpretaties en oordelen te laten betrapen. Als men zijn zinnen stuk voor stuk onder de loep neemt valt er tegen hun inhoud weinig in te brengen. En toch voelt men bij elk thema direct waar zijn sympathie ligt en hoezeer hij ondanks zijn genuanceerde visie een kind van de gereformeerde traditie is. Zijn gevoel van geestverwantschap met de zeventiende-eeuwse calvinisten bergt daarbij het gevaar in zich het tijdsverschil te onderschatten en het verleden te idealiseren om dat aan de tijdgenoten als spiegel te kunnen voorhouden. Natuurlijk valt op zijn beeld van de Gouden Eeuw wel iets af te dingen. Zo kan men van mening verschillen over het karakter van de publieke kerk en de bestandswisten en over het belang en beleid van de stadhouders. Zijn vertrouwdheid met de vroege zeventiende eeuw is ook groter dan met de tijd na 1650; wie zou verwachten een 'raadpensionaris Nicolaas Heinsius' tegen te komen (72)? Maar evenals de denkwereld van Huizinga onlosmakelijk verstrengeld is geraakt met de late Middeleeuwen is zijn ideeënwereld stap voor stap in ons beeld van de Gouden Eeuw gedrongen. Kan een historicus in dit ondermaanse nog meer wensen?

M. Bruggeman, e. a., ed., *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A.Th. van Deursen* (Amsterdam: Bert Bakker, 1996, 497 blz., f85,-, ISBN 90 351 1779 4).

Naast zijn verspreide studies is Van Deursen bij zijn afscheid in juni 1996 ook een *liber amicorum* aangeboden. Het werk bevat 26 opstellen van collega's, vrienden en leerlingen. M. van Os heeft het niet nodig gevonden zijn ganzeveer voor de inleiding in dezelfde inktpot te dopen als G. J. Schutte; de scheidende hoogleraar wordt veeleer in het maanlicht dan in het zonnetje gezet. De verklaring ligt ten dele in de invalshoek. De auteur wil Van Deursen primair als bestuurder, docent en promotor en niet als wetenschapper schetsen. Deze komt naar voren als een teruggetrokken kamergeleerde, die niet veel contact onderhield met collega's, studenten en promovendi, hun weinig leiding gaf en bestuurszaken steeds met één oog op de klok afdeed. Wie ben ik om dit oordeel in twijfel te trekken? Ik kan alleen zeggen dat ik de aanmerkingen op en de paar gesprekken over mijn boek als zeer leerzaam en indringend heb ervaren en de promotor als een uiterst sympathiek en bescheiden mens heb leren kennen.

De redactieleden hebben manmoedig getracht de bundel tot een eenheid te smeden door aansluiting te zoeken bij het werk van de scheidende hoogleraar. Tot op zekere hoogte zijn zij in hun opzet geslaagd. Alle opstellen handelen over Nederland van de zestiende tot de negentiende eeuw. Alle studies zijn gebaseerd op eigen onderzoek aan de hand van primaire bronnen. De meeste essays liggen qua thematiek in het verlengde van het werk van Van Deursen: de gereformeerde geloofsbeleving, de receptie van ideeën, de volkscultuur en de feitelijke functionering van het staatsbestel. Een aantal malen vormt zijn werk zelfs expliciet het uitgangspunt voor nader onderzoek. De overeenkomsten gaan echter niet ver genoeg om een grootste gemene deler te kunnen ontwaren in de 26 detailstudies. Elke auteur sluit zich op in zijn eigen specialisme, zodat de onderwerpen uiteenlopen van studenten in Orléans, gratieverlening en gebrandschilderd glas tot Boheemse ballingen, vrouwenromans en vakverenigingen. De redactieleden hebben zich vermoedelijk veel moeite getroost de lengte van de studies te uniformeren en de leesbaarheid ervan te bevorderen, waarin zij uitstekend zijn geslaagd.

Natuurlijk is het in dit bestek onmogelijk alle opstellen de revue te laten passeren of zelfs maar een volledige opsomming te geven van de auteurs en de onderwerpen. Ik zal mij moeten beperken tot het signaleren van de studies die mij het meest van algemeen belang schijnen en die mij tot nadenken stemmen. Alastair C. Duke tracht dieper door te dringen in het magisch wereldbeeld van de beeldenstormers van 1566 en te bewijzen dat zij vooral een einde wilden maken aan de mis als een duivelse kracht. Het betoog is interessant; ik betwijfel echter of wij voldoende van hun denkwereld weten voor harde uitspraken. J. J. Woltjer onderzoekt de opstelling van de Staten van Holland in 1566 en besluit dat zij zich ondanks interne tegenstellingen radicaler opstelden dan Brabant en Vlaanderen. Dat neemt niet weg dat zij zich hoofdzakelijk concentreerden op de sluiting van de Sont, zoals de auteur terloops opmerkt; het contrast tussen de centrale en de provinciale belevingswereld zou ook een interessant onderwerp zijn geweest. H. de Schepper en M. Vrolijk beschouwen het gratierecht als deel van het streven van het staatsgezag zijn greep op de rechtspraak, de lagere instituties en de maatschappij te vergroten. In feite bleef het gratierecht door de gebrekkigheid van de rechtspraak lange tijd de meest effectieve manier om strafzaken te vervolgen. Volgens de auteurs lag het gratierecht in de Republiek eerder bij de Staten dan bij de stadhouder; dit eist nader onderzoek. W. Bergsma beklemtoont wederom dat de calvinistische kerk zo laat op gang kwam en de kerk van een minderheid bleef; talloze liefhebbers zouden nooit belijdenis hebben gedaan. Het laatste woord lijkt mij hierover nog niet gezegd. S. Groenveld schetst de groei van het commissiewezen in de Staten van Holland en de Gecommitteerde Raden tijdens Frederik Hendrik. Ik blijf echter met hem van mening verschillen over het begrip commissie. Naar mijn idee zijn de Gecommitteerde Raden niet te karakteriseren als een 'vaste Statencommissie' maar als een vaste instel-